

POPULISME
UNA MOLT BREU INTRODUCCIÓ

33

Col·lecció
Debats

Cas Mudde
i
Cristóbal Rovira Kaltwasser

POPULISME
UNA MOLT BREU INTRODUCCIÓ

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2018

© Oxford University Press 2017
© D'aquesta edició Institució Alfons el Magnànim - CVEI
- Diputació de València, 2018

Traducció de l'anglès: Josep Ventura
Disseny de la coberta: Vicent Ferri
Disseny de la col·lecció: A. Paricio
Il·lustració de la coberta: Arthimedes, Shutterstock

ISBN: 978-84-7822-767-9
Dipòsit legal: V. 2442-2018

IMPRESA
Imprimeix: DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Dedicat a la Maryann i la Sofia

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment envers molts col·legues i amics que han llegit el manuscrit (totalment o en part) i ens han fet valoracions de rellevància; entre d'altres, Ben Stanley, Carlos de la Torre, Jan-Werner Müller, Kenneth Roberts, Kirk Hawkins, Luke March, Maryann Gallagher, Matthijs Rooduijn, Paul Lucardie, Petr Kopecký, Sarah de Lange i Tjitske Akkerman. També vam presentar parts del manuscrit a la Universitat d'Amsterdam (març de 2015) i la Universitat d'Aristòtil a Salònica (juny de 2015) on vam gaudir de les crítiques constructives dels participants a tots dos esdeveniments. També ens han ajudat dos grups de revisors anònims, que han avaluat tant el projecte d'aquest llibre com el conjunt del manuscrit, a més del suport de l'equip d'Oxford University Press i, més especialment, Nancy Toff i Elda Granata. Edgard Berendsen i Cristóbal Sandoval també ens han ajudat en gran manera al llarg del procés de producció.

Cas agraeix el suport del Kellogg Institute for International Studies de la Universitat de Notre Dame, on va poder estudiar el populisme més enllà del context europeu gràcies a una beca d'investigació durant 2009-2010. També vol expressar la seua gratitud envers la Facultat d'Afers Públics i Internacionals de la Universitat de Geòrgia per concedir-li un període sabàtic per fer recerca la primavera de 2015, la qual

cosa li permeté de treballar en el llibre, analitzar els primers esborranys i presentar-los davant col·legues d'arreu del món. Finalment, expressa el seu agraïment més profund per Jan Jagers, un dels seus antics estudiants de doctorat i ara amic, i que ha fet aportacions clau per al desenvolupament de la seua concepció del populisme.

Cristóbal vol agrair el suport del Fondo Nacional de Desarrollo Científico y Tecnológico (projecte FONDECYT núm. 1140101) i la Iniciativa Científica Mileno (projecte núm. NS130008), tots dos de Xile. També dóna les gràcies per l'ajuda de la Universitat Diego Portales i el Servei Alemany d'Intercanvi Acadèmic (DAAD), que li van permetre de fer una estada, durant el juliol i l'agost de 2015, al Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB) per treballar en aquest manuscrit. Finalment, també vol manifestar el seu agraïment envers Rossana Castiglioni i Manuel Vicuña a Santiago de Xile, així com Wolfgang Merkel i Gudrun Mouna a Berlín, per la seua contribució a aquest projecte.

CAPÍTOL 1

Què és el populisme?

«Populisme» és un dels principals termes polítics d'actualitat en el segle XXI. El terme s'empra per descriure alguns presidents d'esquerra a l'Amèrica Llatina, alguns partits de dreta que desafien els partits establerts a Europa i alguns candidats presidencials tant d'esquerra com de dreta als Estats Units. Tanmateix, tot i que el terme té molt de predicament tant entre els periodistes com entre els lectors, el seu ús generalitzat crea també confusió i frustració. El present llibre té l'objectiu de clarificar el fenomen del populisme i destacar-ne la importància en la política contemporània.

Presentem una interpretació específica del populisme, molt estesa però que també és lluny de ser hegemònica. El seu principal avantatge rau en el fet que ofereix una definició clara del populisme que pot reflectir l'essència de la majoria de figures polítiques que se sol descriure com populistes alhora que distingeix entre els actors populistes i els que no ho són. Per tant, adreça dos dels principals problemes que s'atribueixen al terme, és a dir: (1) que és, en essència, un *Kampfbegriff* o terme que serveix d'arma política per criticar els adversaris polítics; i (2) que és massa vague i, per tant, s'aplica a totes les figures polítiques, siguin o no populistes.

En primer lloc i sobretot, situem el populisme en el context de la democràcia liberal. Aquesta elecció es basa en el saber empíric i en la teoria, més que no pas en la ideologia. En termes teòrics, el populisme acompanya sobretot la democràcia liberal, més que no la democràcia *per se* o qualsevol altre model específic de democràcia. En termes empírics, els actors populistes es mobilitzen dins d'un marc democràtic liberal, açò és, un sistema que o bé és liberal i democràtic o bé aspira a ser-ho. Tot i que aquest enfocament és particular i, òbviament, comporta limitacions, representa que no considerem ni que la democràcia liberal no tinga cap falla ni que cap sistema democràtic alternatiu siga antidemocràtic per definició, ni tampoc apliquem aquest enfocament només en un marc democràtic liberal.

Un concepte essencialment controvertit

Malgrat que cap concepte important és exempt de debat, la controvèrsia sobre el populisme no només té a veure amb què és, sinó també amb si veritablement existeix. Sens dubte, és un concepte essencialment polèmic. Un exemple perfecte de la confusió de conceptes es pot trobar en l'obra precursora *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, en el qual els diferents autors defineixen el populisme, entre altres coses, com una ideologia, un moviment i una síndrome. Per complicar encara més les coses, en diferents regions del món el populisme tendeix a equiparar-se i, a voltes, confondre's amb fenòmens molt diferents. Per exemple,

en el context europeu el populisme sovint es refereix a la xenofòbia i l'oposició a la immigració, mentre que Amèrica Llatina sol al·ludir al clientelisme i la mala gestió econòmica.

Part de la confusió deriva del fet que el populisme rarament és una etiqueta que cap organització o persona faça seua de bon grat. Per contra, s'atribueix als demés, normalment amb connotacions negatives. Ni tan sols les poques personalitats reconegudes força generalment com populistes, com el president argentí Juan Domingo Perón o el polític neerlandès assassinat Pim Fortuyn, s'identificaven com populistes. Atés que el populisme no pot apel·lar a un text fundacional o a un cas prototípic, els acadèmics i els periodistes utilitzen aquest terme únic per referir-se a fenòmens molt diversos.

Mentre que el nostre enfocament, denominat «ideal», és habitual en diverses disciplines acadèmiques, a més d'un ús més implícit en gran part del periodisme, només és un dels diversos enfocaments del populisme. Una panoràmica exhaustiva de tots els diferents enfocaments va molt més enllà de les possibilitats i els objectius d'un llibre tan breu com aquest, però ens agradaria esmentar les alternatives més importants i més comunes a la nostra perspectiva, en diferents disciplines acadèmiques o regions geogràfiques.

L'enfocament de *l'acció popular* sosté que «populisme» designa una forma de vida democràtica basada en la implicació popular en la política. És una perspectiva especialment comuna entre els historiadors dels Estats Units i els autors de volums sobre els pioners del populisme nord-americà de

finals del segle XIX (partidaris del Partit Populista). Amb *Democratic Promise: The Populist Moment in America*, de Lawrence Goodwyn, com a probable màxim exponent, l'enfocament de l'acció popular considera que el populisme és, en essència, una força positiva per a la mobilització del poble (comú) i per al desenvolupament d'un model comunitari de democràcia. En comparació amb la majoria d'altres enfocaments, la perspectiva de l'acció popular presenta tant una interpretació més àmplia com una més restringida dels actors polítics populistes, que inclou gairebé tots els moviments de masses progressistes.

L'enfocament *laclauvià* del populisme (pel seu precursor, Ernesto Laclau) és especialment habitual en la filosofia política, els anomenats estudis crítics i els estudis sobre la política d'Europa Occidental i l'Amèrica Llatina. Es basa en l'obra pionera del difunt teòric polític argentí Ernesto Laclau, així com en els seus treballs més recents en col·laboració amb la seua esposa belga, Chantal Mouffe, que no només defineixen el populisme com l'essència de la política, sinó també com una força emancipadora. D'acord amb aquesta perspectiva, la democràcia liberal és el problema i la democràcia radical n'és la solució. El populisme pot ajudar a assolir la democràcia radical en reintroduir el conflicte en la política i fomentar la mobilització de sectors exclosos de la societat amb l'objectiu de transformar l'*statu quo*.

L'enfocament *socioeconòmic* era especialment dominant en els estudis del populisme llatinoamericà durant les dècades de 1980 i 1990. Economistes com Rudiger Dornbusch i

Jeffrey Sachs han entés el populisme, sobretot, com un tipus de comportament econòmic irresponsable, caracteritzat per un període inicial de despesa massiva finançat per mitjà del deute extern, seguit d'un període marcat per la hiperinflació i l'aplicació de retallades econòmiques de gran duresa. Tot i que l'enfocament socioeconòmic ha perdut suport en la majoria de ciències socials restants —en bona part perquè més endavant els populistes llatinoamericans s'inclinaren per l'economia neoliberal—, segueix vigent entre els economistes i periodistes, en particular als Estats Units. És més es-tés l'ús d'«economia populista» per referir-se a un programa polític considerat irresponsable perquè comporta un nivell elevat (i potser excessiu) de redistribució i despesa pública.

Un enfocament més recent considera que el populisme és, per sobre de tot, una *estratègia política* emprada per un tipus específic de líder polític que intenta arribar al govern per mitjà del suport directe dels seus seguidors, sense intermediaris. És un corrent especialment popular entre els estudiosos de les societats llatinoamericanes i no occidentals en general. Aquesta perspectiva subratlla que el populisme implica el sorgiment d'una figura forta i carismàtica, que concentra el poder i manté una connexió directa amb les masses. Vist des d'aquesta perspectiva, el populisme no pot sobreviure a llarg termini, perquè abans o després el seu líder morirà i serà inevitable un procés de substitució ple de conflicte.

El darrer enfocament veu principalment el populisme com un *estil folklòric de fer política*, que els líders i els partits fan servir per mobilitzar les masses. Aquesta perspectiva

és especialment popular en els estudis sobre la comunicació (política) i els mitjans de comunicació. D'acord amb la seua concepció, «populisme» al·ludeix a un comportament polític poc professional i propi d'aficionats i que té el propòsit de maximitzar l'atenció dels mitjans i el suport popular. En no respectar els codis vestimentaris i d'expressió oral, els actors polítics populistes poden presentar-se no només com quelcom de nou i diferent, sinó també com líders valents que són «amb el poble» i contra «les elits».

Cada enfocament diferent té avantatges importants i presenta aspectes compatibles amb la nostra perspectiva ideal. Per tant, tot i que no hi coincidim, no descartem els altres enfocaments. Senzillament, intentem estructurar aquest breu llibre amb un enfocament únic, clar i coherent. Considerem que açò ajudarà el lector a entendre millor aquest fenomen tan complex i important, tot i que siga a través d'una òptica determinada.

Un enfocament ideal

El fet que l'essència del populisme haja estat objecte d'un debat tan perllongat ha portat alguns acadèmics a defensar que el populisme no pot ser un concepte significatiu en les ciències socials, mentre que d'altres el consideren sobretot un terme normatiu, que caldria circumscriure als mitjans de comunicació i la pràctica política. Tot i que la frustració és comprensible, el terme «populisme» és massa important per als debats sobre la política europea i de les Amèriques

per desfer-se'n sense miraments. A més, es pot crear una definició que pugui reflectir amb precisió el nucli de totes les manifestacions de populisme tant passades com presents i, alhora, siga prou precisa per excloure els fenòmens clarament no populistes.

Al llarg de l'última dècada, un grup creixent de científics socials ha tendit a definir el populisme com un «enfocament ideal»¹, en concebre'l com un discurs, una ideologia o una visió del món. Tot i que encara som lluny d'un consens, les definicions del populisme basades en les idees s'han emprat amb èxit en anàlisis de tot el món, en especial a l'Europa Occidental, però cada volta més també a l'Europa Oriental i les Amèriques. La majoria d'acadèmics que fan seu l'enfocament ideal comparteixen els conceptes nuclears de la nostra definició, tot i que no necessàriament els seus conceptes perifèrics o la seua formulació exacta.

Més enllà de la falta de consens acadèmic sobre els atributs definitoris del populisme, hi ha una entesa general que totes les formes de populisme inclouen algun tipus de crida «al poble» i de denúncia contra «les elits». En conseqüència, no és del tot controvertit afirmar que el populisme sempre implica una crítica de la classe dirigent i l'adulació del poble comú. *Més en concret, definim el populisme com una ideologia de nucli porós que considera que la*

¹ Nota del traductor. Ideal en el sentit de «relatiu a les idees», no pas d'«imillorable».

societat està dividida entre dos grups homogenis i antagònics, «el poble pur» enfront de l'«elit corrupta», i que sosté que la política hauria de ser l'expressió de la volunté générale (voluntat general) del poble.

Definir el populisme com una «ideologia de nucli porós» és útil per comprendre la tan citada mal-leabilitat del concepte en qüestió. Una ideologia és un conjunt d'idees normatives sobre la naturalesa de l'ésser humà i la societat, així com l'organització i els objectius de la societat. És a dir, és una visió de com el món és i ha de ser. A diferència de les ideologies «completes» o «de nucli massís» (per exemple, el feixisme, el liberalisme o el socialisme), les ideologies de nucli porós com el populisme tenen una morfologia restringida, que necessàriament es presenta adscrita (o, fins i tot, assimilada) a altres ideologies. De fet, el populisme sempre s'associa a altres elements ideològics, que són crucials per a promoure projectes polítics i que resulten atractius per al públic general. Per tant, per si mateix el populisme no pot oferir respostes ni complexes ni completes a les qüestions polítiques que generen les societats contemporànies.

Açò significa que el populisme pot adoptar formes molt diferents, que depenen de com els conceptes nuclears del populisme es relacionen amb altres conceptes, formant marcs interpretatius amb un major o menor atractiu potencial per a les diferents societats. Des d'aquesta perspectiva, cal entendre el populisme com una espècie de mapa mental a través del qual els individus poden analitzar i comprendre la realitat política. No és tant una tradició ideològica coherent

com un conjunt d'idees que, en el món real, s'associen amb ideologies força diferents i, a voltes, contradictòries.

La pròpia porositat de la ideologia populista és una de les raons per les quals alguns acadèmics han proposat que el populisme es conceba com un fenomen transitori: o bé fracassa o, si reeix, «trascendeix» per esdevenir quelcom de major entitat. El populisme és fluid, en primer lloc, perquè inevitablement utilitza conceptes provinents d'altres ideologies, que no només són més complexes i estables, sinó que també permeten la formació de «subtipus» de populisme. En altres paraules, tot i que el populisme com a tal pot ser rellevant en moments concrets, hi ha diversos conceptes estretament relacionats amb la morfologia de la ideologia populista que a llarg termini resulten tan importants o més per a la resistència dels actors populistes. Per tant, el populisme rarament existeix en una forma pura. Per contra, es combina amb altres conceptes que li permeten sobreviure.

Una de les principals crítiques contra les definicions ideals del populisme és que són massa generals i tenen el potencial d'aplicar-se a tots els actors polítics, moviments i partits. Estem d'acord que els conceptes només són útils si, a més d'incloure l'element a definir, també exclouen tota la resta. És a dir, la nostra definició del populisme només té sentit si hi ha un no-populisme i, precisament, hi ha almenys dos elements antagònics del populisme: l'elitisme i el pluralisme.

L'elitisme comparteix la distinció monista i maniquea bàsica del populisme, que divideix la societat entre un «bé» homogeni i un «mal» homogeni, però té un punt de vista

oposat sobre quin és cada grup. Ras i curt, els elitistes consideren que «el poble» és perillós, deshonest i vulgar, mentre que les «elits» són superiors tant en termes morals com culturals i intel·lectuals. En conseqüència, els elitistes volen que la política siga, de manera exclusiva o predominant, un afer de les elits, sense participació del poble; o bé rebutgen totalment la democràcia (p. ex., Francisco Franco o Augusto Pinochet) o defensen un model de democràcia limitada (p. ex., Ortega y Gasset o Joseph Schumpeter).

Quant al pluralisme, és l'extrem oposat a la perspectiva dualista que comparteixen el populisme i l'elitisme: sosté que la societat està dividida en una àmplia varietat de grups socials que s'encavalquen parcialment, amb idees i interessos diferents. Dins del pluralisme, la diversitat es considera un avantatge i no pas una font de feblesa. Els pluralistes consideren que una societat hauria de tenir molts centres de poder i que la política, per mitjà del compromís i el consens, hauria de reflectir els interessos i els valors de tants grups diferents com siga possible. Per tant, la idea principal és que se suposa que cal distribuir el poder a través de la societat per tal d'evitar que determinats grups (ja siguen els homes, una comunitat ètnica, els quadres intel·lectuals, els militars o els polítics, etc.) tinguen a les mans la capacitat d'imposar la seua voluntat als altres.

D'una manera similar, és important definir la diferència fonamental que separa el populisme del clientelisme, perquè sovint la literatura confon tots dos termes (en especial en referència a la política llatinoamericana). El clientelisme s'entén millor com un mode particular d'*intercanvi* entre

els electorats i els polítics, d'acord amb el qual els votants obtenen avantatges (p. ex., pagaments directes o un accés privilegiat a llocs de treball, béns i serveis) en funció del seu suport a un patrocinador o partit. Sens dubte, molts líders populistes de l'Amèrica Llatina han fet servir relacions clientelars per tal de guanyar eleccions i conservar el poder. No obstant açò, no són els únics que ho fan i, a més, res no fa pensar que el populisme tinga una afinitat especial amb el clientelisme. Mentre que el primer és, sobretot, una ideologia, que pot ser compartida per diferents actors polítics i sectors de l'electorat, el segon és, en essència, una estratègia que els líders i els partits (de diferents ideologies) empren per guanyar i per exercir el poder polític.

L'única similitud probable entre el clientelisme i el populisme és que cap dels dos no és relacionat amb la distinció esquerra-dreta. Ni l'ús de relacions clientelars entre partit i votants ni l'adhesió a una política d'esquerra o dreta no són definidors del populisme. Segons el context socioeconòmic i sociopolític en què sorgeix el populisme, pot adoptar diferents formes d'organització i defensar diferents projectes polítics. És a dir, que la manca d'un nucli massís del populisme el fa prou mal·leable per adoptar formes diferents en diferents moments i llocs. A tall d'exemple, el populisme llatinoamericà de la dècada dels noranta va adoptar majoritàriament una aparença neoliberal (p. ex., Alberto Fujimori al Perú), però durant la dècada de 2000 s'inscrigué en una tendència d'esquerra radical (p. ex., Hugo Chávez a Veneçuela).

Conceptes nuclears

El populisme té tres conceptes nuclears: el poble, les elits i la voluntat general.

El poble

Gran part del debat a l'entorn del populisme com a concepte i com a fenomen se centra en la vaguetat del terme «el poble». Pràcticament tothom és d'acord que «el poble» és un constructe i, en el millor dels casos, es refereix a una interpretació (i simplificació) específica de la realitat. Conseqüentment, diversos acadèmics han afirmat que la citada vaguetat lleva al concepte qualsevol utilitat que poguera tenir, mentre que d'altres han buscat alternatives més específiques, com «la pàtria». Tanmateix, Laclau ha plantejat el convincent argument que és exactament el fet que «el poble» siga un «significant buit» el que converteix el populisme en una ideologia política i un fenomen tan poderosos. Atés que el populisme té la capacitat de definir «el poble» d'una manera que atraga diferents sectors de l'electorat i articule les seues demandes, pot generar una identitat compartida entre diferents grups i facilitar-ne el suport a una causa comuna.

Tot i que «el poble» és un constructe, la qual cosa ens atorga una flexibilitat notable, normalment es combina amb els tres significats diferents: el poble com a sobirà, el poble com a gent comuna i el poble com a nació. En tots els casos, la distinció principal entre «el poble» i «l'elit» està relacionada amb una característica secundària: el poder polític,

l'estatus socioeconòmic i la nacionalitat, respectivament. Si tenim en compte que pràcticament totes les manifestacions de populisme inclouen alguna combinació d'aquests trets secundaris, és molt poc habitual que «el poble» només es referisca a un dels significats esmentats.

El concepte de poble com a sobirà es basa en la idea democràtica contemporània que defineix «el poble» no només com la font última de poder polític, sinó també com «el que mana». Aquest concepte està molt vinculat a les revolucions Francesa i Estatinidenc, les quals, en les cèlebres paraules del president estatinidenc Abraham Lincoln, van instaurar «un govern del poble, pel poble i per al poble». Tanmateix, la formació d'un règim democràtic no implica que la diferència entre els governats i els governants es diluísca del tot. En determinades circumstàncies, el poble sobirà pot tenir la impressió que no és representat (o ben representat) per les elits al poder i, en conseqüència, criticarà el poder establert o s'hi rebel·larà en contra. Açò podria posar en marxa una lluita populista «per retornar el govern al poble».

Açò és, la concepció del «poble com a sobirà» és un tema comú dins de diverses tradicions populistes i serveix de recordatori del fet que en última instància, el poder polític d'una democràcia deriva d'un òrgan col·lectiu, la qual cosa, si no es té en compte, pot portar a la mobilització i la revolta. De fet, fou una de les forces impulsores del People's Party dels Estats Units (també anomenat Populist Party o Partit Populista) al tombant del segle XIX, així com altres manifestacions de populisme en aquell país, tant durant el segle XX com actualment.